

De historiografie van Clemens De Landtsheer en Flandria Film

Deel II. De Bedevaartfilm: productie, censuur en propaganda

DANIËL BILTEREYST & ROEL VANDE WINKEL

“Voordrachten met lichtbeelden werden vervangen door misschien nog meer begeesterende voordrachten, waarbij films afgerold werden. Vele van onze VOSsen zullen zich nog wel herinneren de grote bijval die de IJzerfrontfilm en de Bedevaartfilm, in de periode 1929 tot 1939, in hun gemeente behaalden, en hoe telkens na zulk een vertoning het aantal IJzerbedevaarders bijna verdubbelde. De geweldige massazichten, die in deze film gebracht werden, werkten steeds aanstekelijk; ook de anderen wilden er bij zijn op de volgende IJzerbedevaart!” (Clemens De Landtsheer)¹

“Je moet toegeven dat Clemens de IJzerbedevaarten en de IJzertorens gemaakt heeft – niet alleen, maar hij was de stuwende kracht en hij paste commerciële technieken toe, zoals direct mailing, klantenbinding, opbouw van een imago, hij kon een idee verkopen en een mythe creëren...”

(Marnix Maekelberg)²

Inleiding

In de jaren 1920 werd film een ideologisch wapen van eerste orde. In de meeste filmhistorische overzichten wordt verwezen naar hoezeer uiteenlopende, politiek extremistische regimes, van fascistisch Italië tot de Sovjetunie, de ideologische mogelijkheden van film gingen exploiteren.³ Ook in westerse democratieën wekte het jonge massamedium de aandacht van de overheid, allerhande politieke organisaties, partijen, vakbonden, de kerk en andere religieuze en levensbeschouwelijke verenigingen. Tot op heden werd nog maar zelden aandacht besteed aan hoe ook

1. C. DE LANDTSHEER, De propaganda van het IJzerbedevaartcomité, in: *De Vlaamse Oudstrijder*, 20 oktober 1963. “VOSsen” waren leden van het Verbond der Vlaamsche Oudstrijders (VOS).

2. M. MAEKELBERG, *Herinneringen aan Clemens De Landtsheer*, in: *Jaarboek 2001 Gemeentemuseum Temse*, Temse, 2002, p. 30. Marnix Maekelberg was het kind van De Landtsheers bureu en groeide gedeeltelijk bij hem op.

3. *Film*, in: R. COLE (ed.), *International Encyclopedia of Propaganda*, Chicago, 1998, pp. 218-234.

in Vlaanderen de propagandistische mogelijkheden van het medium film werden gebruikt door dergelijke organisaties.⁴

Dat ook de Vlaamse beweging in de jaren 1920 een groeiende aandacht schonk aan de wervende kracht van het medium, werd eveneens nog maar zelden belicht.⁵ In een vorige bijdrage werd een algemeen overzicht geboden van de belangrijkste filmactiviteiten van Clemens De Landtsheer (1894-1984), zowel in het kader van de werking van het IJzerbedevaartcomité, waarvan hij de secretaris was, alsook van zijn onderneming Flandria Film.⁶ Dit artikel spitst zich toe op het prille begin van De Landtsheers filmbedrijvigheid, meer specifiek op de productie, de keuring, de exploitatie en de historische receptie van zijn eerste volwaardige productie, *Bedevaarten naar de Graven van den Yser*, veelal aangeduid als de (historische) *Bedevaartfilm*.

Samen met *Met onze Jongens aan den IJzer* (1929) speelde de *Bedevaartfilm* een uitermate belangrijke rol als wervend propaganda-instrument van de jaarlijkse IJzerbedevaarten, het IJzerbedevaartcomité en zijn gedachtegoed, voornamelijk in de periode 1927-1939. Het succes en de controversiële receptie van de film versterkten De Landtsheer in zijn plannen om een eigen bedrijf op te richten met als doel Vlaamse onderwerpen en gebeurtenissen filmisch vast te leggen en in de bioscopen te brengen.

De *Bedevaartfilm* is niet alleen een mijlpaal in het gebruik van filmpropaganda voor de Vlaamse beweging. In deze bijdrage willen we aantonen dat deze film tevens een belangrijke *testcase* was in de (zo goed als onbeschreven) geschiedenis van de Belgische filmkeuring en, ruimer, de overheidscontrole op de exploitatie van het medium film.

In de filmografie van De Landtsheer, Flandria Film en het IJzerbedevaartcomité ten slotte, neemt de *Bedevaartfilm* een unieke plaats in. In tegenstelling tot de meeste andere filmtitels is de identificatie van de *Bedevaartfilm* complex omdat van deze lange documentaire verschillende versies en titels opduiken.⁷ Een belang-

4. Wat de katholieke inspanningen betreft, voornamelijk via de Katholieke Filmactie, kunnen we verwijzen naar G. CONVENTS, *Les Catholiques et le Cinéma en Belgique (1895-1914)*, in: R. COSANDEY, A. GAUDREULT & T. GUNNING (eds.), *Une Invention du Diable? Cinéma des Premiers Temps et Religion*, Laval, 1992, pp. 21-43, alsook naar D. BILTEREYST, "Healthy films from America": *The emergence of a Catholic film mass movement in Belgium and the realm of Hollywood, 1928-1939*, in: R. ALLEN, R. MALTBY & M. STOKES (eds.), *Hollywood's Audiences: the Social Experience of Movie-Going*, Exeter, 2004, ter perse. Voor de socialistische beweging is er onder meer de studie van R. STALLAERTS, *Zwart brood en nitraatfilms: socialistische films uit de jaren '30*, Gent, 1983.

5. Zie evenwel de bijdrage: G. CONVENTS, *Film*, in: R. DE SCHRYVER (red.), *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tiel, 1998, pp. 1142-1143.

6. D. BILTEREYST & R. VANDE WINKEL, De historiografie van Clemens De Landtsheer, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 63, 2004, nr. 1, pp. 3-19.

7. De belangrijkste collecties werden aangetroffen bij het Archief en Documentatiecentrum voor het Vlaams-nationalisme (ADVNI), het Gemeentearchief Temse (GAT), het Koninklijk Film-

rijke verklaring hiervoor is dat het IJzerbedevaartcomité en zijn secretaris de *Bedevaartfilm*, die teruggaat tot 1927, beschouwden als een functionele propagandafilm ter werving van de jaarlijkse bedevaarten. Dit zette De Landtsheer ertoe aan om de *Bedevaartfilm* als compilatiefilm haast jaarlijks aan te passen. Bovendien produceerde en exploiteerde De Landtsheer, naast deze langspeelfilm, ook kortere filmverslagen van de jaarlijkse bedevaarten. In de bedrijfscatalogi en de jaarlijkse overzichten van de werking van het IJzerbedevaartcomité worden deze kortere actualiteiten, voornamelijk vanaf de bedevaart in 1929, aangeduid als de *Xde Bedevaart*, de *XIde Bedevaart* enz.⁸ Deze bijdrage concentreert zich op de historische *Bedevaartfilm*.

Achtergrond en productie van de *Bedevaartfilm*

In een vorige bijdrage⁹ werd beschreven hoe het IJzerbedevaartcomité vanaf augustus 1924 overging tot een meer intensieve fondsenwerving, waarbij “*voordrachten met lichtbeelden*” een centrale rol speelden. In goed twee jaar tijd organiseerde het comité over heel Vlaanderen zowat 125 dergelijke diavoorstellingen met lezingen waarbij verscheidene sprekers (onder wie vooral voorzitter Frans Daels) werden gemobiliseerd. Het programma van deze door De Landtsheer georchestreerde, avondvullende voorstellingen bestond doorgaans uit twee delen. Het eerste deel belichtte het *Frontleven* of *Uit het Leven onzer Jongens aan den Yzer*¹⁰, waarbij aan de hand van een tachtigtal dia’s het leven aan het IJzerfront werd toegelicht. Na de pauze, die voornamelijk bedoeld was voor de fondsenwerving zelf, volgde het onderdeel *De Bedevaarten*. Dit deel handelde over de jaarlijkse edities van de IJzerbedevaarten en de *Heldenhulde*. Hierbij ging een grote aandacht uit naar de huldiging van (én mythevorming rond) figuren zoals Joe English, “de

archief en het VRT-Beeldarchief. R. VANDE WINKEL & D. BILTEREYST, *Nieuw licht op Vlaamse Gebeurtenissen: de filmactiviteiten van Clemens De Landtsheer*, in: *Jaarboek 2001 Gemeentemuseum Temse*, Temse, 2002, pp. 1-9. Voor een ruimer overzicht, zie D. BILTEREYST & R. VANDE WINKEL, *Bewegend Geheugen: Een Gids naar Audiovisuele Bronnen over Vlaanderen*, Gent, 2004.

8. Voor een geannoteerd overzicht van de filmografie op basis van deze bronnen, alsook op het Flandria Film bedrijfsarchief, zie B. MESTDAGH, R. VANDE WINKEL & D. BILTEREYST, De cinematografische activiteit van Clemens De Landtsheer: geannoteerde catalogus van door De Landtsheer via Flandria Film en het IJzerbedevaartcomité geproduceerde of uitgebrachte films, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 63, 2004, nr. 3, in voorbereiding.

9. Zie D. BILTEREYST & R. VANDE WINKEL, De historiografie van Clemens De Landtsheer, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 63, 2004, nr. 1, pp. 3-19.

10. ADVN, Archief Bedevaarten naar de Graven van de IJzer, Y1281/2/3: Respectievelijk een (niet gedateerd, maar vermoedelijk uit 1927 daterend) rondschriften van het Komitee in verband met de “Voordrachten met Lichtbeelden”, alsook een mededeling van het komitee met betrekking tot de achtste Bedevaart “Aan Vossen en Vlaamse Bonden” van 11 oktober 1926.

diepbetreurde vlaamsche strijdmakker en zijn veredelend werk bestaande hoofdzakelijk uit een prachtreeks kunstetsen die de zedelijke verzuchtingen der IJzerjongens vertolken".¹¹ Deze voordrachten hadden het voordeel dat ze voortdurend konden worden aangepast aan de actualiteit, waardoor ze ook de recentste bedevaarten en gebeurtenissen belichtten en mobiliseerden voor de komende editie.

In allerlei interne en externe publicaties en circulaires liet het comité en De Landtsheer geen onduidelijkheid bestaan over de doelstelling van deze voordrachten. Naast fondsenwerving en de mobilisatie voor de komende bedevaarteditie hadden de voordrachten een onomwonden propagandistische functie. In een mededeling "Aan Vossen en Vlaamsche Bonden" uit oktober 1926 raadde De Landtsheer aan om in het licht van de komende (achtste) bedevaart "de beste voorbereiding" te treffen, met name om reeds "in den loop der wintermaanden eene voordracht met lichtbeelden in te richten [...] met verzoek alle inwoners, ook niet Vossen, er in toe te laten", want "[d]e 8ste Bedevaart moet 100.000 bedevaarders naar Diksmuide brengen!".¹² Aankondigingen voor deze voordracht dienden zich tot een zo breed mogelijk publiek te richten en de hele avond diende zo te worden georganiseerd dat "alle Vlamingen der streek met zaal en inrichting kunnen akkoord gaan".¹³ Het geloof in de mobiliserende werking van de voordrachten was groot want via lichtbeelden bereikte men "doorgaans een veel ruimer publiek en spreekt [men] onmiddellijker tot het gemoed en de verbeeldingskracht van het volk".¹⁴

Na de bedevaart van 1927 kwam er een nieuwe periode in deze intensieve, door De Landtsheer geleide propagandawerking. De eerste sporen van de vraag om ook film te hanteren, gaan terug tot een briefwisseling van augustus 1923 tussen De Landtsheer en Frans Daels, waarin de voorzitter van het IJzerbedevaartcomité afwijzend reageerde en stelde dat een filmrealisatie van de bedevaart "te duur en onzeker" is.¹⁵ Het zou nog tot de achtste bedevaart van 1927 duren vooraleer het comité "[o]p vrij algemeen aandrigen besloot" om "zich de geldelijke opoffering te getroosten tot het opnemen van een film".¹⁶ Terwijl de bedevaarten uitgroeiden tot

11. ADVN, Archief Bedevaarten naar de Graven van de IJzer, Y1281/1/1: Aankondiging van een voordracht van Daels op 11 november 1925, "Voordracht met Lichtbeelden".

12. ADVN, Archief Bedevaarten naar de Graven van de IJzer, Y1281/2/3: "Aan Vossen en Vlaamsche Bonden", 11 oktober 1926.

13. ADVN, Archief Bedevaarten naar de Graven van de IJzer, Y1281/2/3: Citaat uit een vermoedelijk uit 1927 daterend rondschrijven van het Komiteit in verband met de "Voordrachten met Lichtbeelden".

14. De Propaganda van het Yzerkomiteit der Bedevaarten. Een Voorbeeld van Werkdiligheid, in: *De Schelde*, 2 april 1926.

15. ADVN, Archief Bedevaarten naar de Graven van de IJzer, Y308/5: Brief van Daels aan De Landtsheer, 15 augustus 1923. Aangehaald door F. WEYNS, *De tussenoorlogse IJzerbedevaarten (1929-1939)*, RUGent, departement Geschiedenis, licentiaatsverhandeling, 1992, p. 38.

16. *De Bedevaartfilm*, in: *In Bedevaart naar Vlaanderens Doodenveld*, Temsche, 1927, pp. 50-53 (reeks verslagboekjes).

massale en publieke gebeurtenissen, werd ook de vraag naar het gebruik van film groter, onder meer vanwege plaatselijke VOS-afdelingen.¹⁷

Het was echter opnieuw De Landtsheer, die zich in de weken voor de bedevaart van 21 augustus 1927 inspande om bij verschillende filmproductiehuizen te polsen naar de kostprijs en de praktische organisatie van filmopnamen.¹⁸ In deze briefwisseling wees De Landtsheer erop dat vooral “*massazichten ons het meest interesseeren*” en dat hij had besloten daarom “*verhogen [te] doen maken voor filmers en fotografen*”.¹⁹ Uiteindelijk werd een beroep gedaan op Antoine Pée, een cameraman, die vaak voor de Belgische afdeling van de actualiteitenproducent Gaumont werkte. Belangrijk in het hele opzet was dat het IJzerbedevaartcomité de eigenaar zou worden van de (ongeveer 300 meter lange) filmopname.²⁰ Hoewel De Landtsheer op dat ogenblik schijnbaar reeds in het bezit was van filmbeelden van de eerste bedevaart, zette hij ook daar zijn zoektocht naar archiefbeelden verder, onder meer bij Samuel De Vriendt (organisator van de eerste bedevaart), die hem “*destijds zoo welwillend*” reeds “*het stukje filmopnamen van Joe [eerste bedevaart]*” had willen afstaan. De Landtsheer was immers niet van plan het bij één reportage over de 8ste bedevaart te laten want hij wou “*later een bedevaartfilm doen maken*”.²¹

Uit interne verslagen blijkt dat het comité de opnamen van de bedevaart van 1927 positief beoordeelde.²² In elk geval werd al snel begonnen met de exploitatie van deze eerste (korte) versie van de *Bedevaartfilm*, die amper één week na de bedevaart zelf al samen met andere actualiteiten werd vertoond in de filmzaal De Zalm in Wingene. In de daaropvolgende maanden werd de film sporadisch hervertoond, vaak in aanvulling op voordrachten met lichtbeelden en met sprekers zoals Daels, Hermans en Leuridan. Van bij de start kwam de *Bedevaartfilm* terecht in het groeiend netwerk van Vlaamse Huizen, de Vlaamse Toeristenbond (VTB), VOS en andere Vlaamsgezinde organisaties.²³

17. ADVN, Archief Bedevaarten naar de Graven van de IJzer, Y1124/1/1: Schrijven van VOS Gavere aan Clemens De Landtsheer, 9 januari 1926.

18. Voor de briefwisseling met een Nederlandse firma, zie GAT, Archief Flandria Film, DL 1.1.39. Voor die met cameraman A. Pée, zie GAT, Archief Flandria Film, DL 1.1.68.

19. GAT, Archief Flandria Film, DL 1.1.40: Brief van De Landtsheer aan Hersleven, 15 augustus 1927.

20. GAT, Archief Flandria Film, DL 1.1.68: Brief van De Landtsheer aan Pée, 11 augustus 1927.

21. GAT, Archief Flandria Film, DL 1.1.27: Brief van De Landtsheer aan De Vriendt, 15 augustus 1927.

22. *De Bedevaartfilm*, in: *In Bedevaart naar Vlaanderens Doodenveld*, Temsche, 1927, p. 50.

23. Zie hier verschillende bronnen, waaronder: *De Bedevaartfilm*, in: *In Bedevaart naar Vlaanderens Doodenveld*, Temsche, 1927, pp. 52-53. Zie ook: GAT, Archief Flandria Film, CVL 3.163: “*Filmafrollingen en IJzerbedevaart – Verhuring van Films 1927-1934*”. Ook: C. DE LANDTSHEER, *De propaganda van het IJzerbedevaartcomité*, in: *De Vlaamse Oudstrijder*, 6 november 1963.

De *Bedevaartfilm* werd snel verder uitgewerkt. Zo poogde De Landtsheer, na een inleiding over het ontstaan en de groei van de bedevaarten, de film verder uit te breiden met een overzicht van de zeven eerste edities, waarbij hij ook aandacht schonk aan de verbrijzeling van de heldenhuldezerkjes. (Aandacht voor het op te richten IJzergedenkteken, waarvoor dringend fondsen geworven moesten worden, mocht natuurlijk evenmin ontbreken.) Dit historisch overzicht was grotendeels gebaseerd op fotomateriaal (dezelfde foto's die als basis voor de dia's of lichtbeelden hadden gediend), wat het geheel statisch en (zo gaf De Landtsheer toe) "enigszins langdradig" en "eentonig dokumentarisch" maakte.²⁴ In oktober 1927 had de film zo al een lengte van één uur (5 delen, 1400 meter film), terwijl het filmproject het comité (ondanks de steun van Gevaert) 10.000 frank had gekost. De huurprijs werd vastgesteld op 200 frank.²⁵

Later werd de film verscheidene malen herwerkt, onder meer in juni 1928 toen een nieuw deel over het slaan van de betonpalen voor het IJzermonument werd ingelast.²⁶ In nog latere versies zou De Landtsheer de film op bepaalde plaatsen verder inkorten (vooral de inleiding), terwijl de recentste filmverslagen van de afgelopen bedevaart eraan werden toegevoegd. In 1929 bijvoorbeeld werd de film in die mate herwerkt, ingekort en aangevuld met beelden van de tiende bedevaart dat de *Bedevaartfilm* reeds ongeveer twee uur duurde (7 delen, 2500 meter).²⁷ Het ging uiteraard om een stomme (stille) film, maar al snel werd ervoor gezorgd dat er niet langer een begeleidende spreker nodig was: de film werd via grammofoonplaten voorzien van muziek, terwijl De Landtsheer op een retorisch overtuigende wijze gebruikmaakte van tussentitels.²⁸

24. C. DE LANDTSHEER, De propaganda van het IJzerbedevaartcomité, in: *De Vlaamse Oudstrijder*, 6 november 1963. Alsook: GAT, Archief Flandria Film, 1.1.97: Brief van De Landtsheer aan De Vlaamse Kineclub, 2 maart 1928.

25. *De Bedevaartfilm*, in: *In Bedevaart naar Vlaanderens Doodenveld*, Temsche, 1927, p. 50. Zie ook: ADVN, Archief Bedevaarten naar de Graven van de IJzer, Y1281/2/3: Verslag vergadering van 30 oktober 1927.

26. *De Bedevaartfilm*, in: *In Bedevaart naar Vlaanderens Doodenveld*, Temsche, 1927, p. 50.

27. *Onze Filmen*, in: *In Bedevaart naar Vlaanderens Doodenveld*, Temsche, 1929, pp. 44-49.

28. Zie onder meer de handgeschreven notitie "Geen spreker is hierbij nodig" bij het agendapunt "Filmen" in een verslag van de vergadering van 30 oktober 1927: ADVN, Archief Bedevaarten naar de Graven van de IJzer, Y1281/2/3. Deze grammofoonplaten bevinden zich inmiddels in het ADVN.

Korte inhoudsbeschrijving van de *Bedeveartfilm* anno 1927

Al deze ingrepen maken het niet eenvoudig om de precieze inhoud te reconstrueren van de *Bedeveartfilm*, zoals die vermoedelijk tegen het einde van 1927 vertoond werd in Vlaanderen. Op basis van een versie die (vermoedelijk) uit 1929 dateert, alsook op basis van nota's en ander werkmateriaal van De Landtsheer, kunnen we ons toch aan een reconstructie wagen.²⁹ De historische *Bedeveartfilm* was grotendeels chronologisch opgebouwd. Na een inleiding over het Vlaamse frontleven en de oprichting van het herdenkingscomité (sequentie 1), gaf de film een overzicht van de achtereenvolgende bedevaarten. Tot aan de achtste bedevaart uit 1927 bestond de film voornamelijk uit stilstaand materiaal, waaronder tussentitels, alsook foto's, postkaarten, postzegels en (pen)tekeningen. De eerste bedevaart ter nagedachtenis van Joe English (1920) (seq. 2) kreeg hierbij veel aandacht. Naast pentekeningen, tussentitels en foto's toonde de *Bedeveartfilm* hier ook amateuropnamen van de eerste bedevaart. English' tekeningen kwamen ook aan bod tijdens de kortere episodens in de film, gewijd aan de hulde aan de gebroeders Van Raemdonck (1921, seq. 3) en Renaat De Rudder (1922, seq. 4). In deze en volgende episodens in de film legde De Landtsheer, die eerder al een grote bijdrage had geleverd tot de IJzermystiek, sterk de klemtoon op de doden- en heldenhulde. Deze passages pasten volledig in de strategie van de IJzersymboliek, inclusief de romantiek en de irrationaliteit rond de gemystificeerde levensloop van enkele Vlaamse voorbeeldsoldaten. Zoals we in de vorige bijdrage aangaven, vormen de gebroeders Van Raemdonck een bijzonder geval, aangezien het ging om neven en jeugd vrienden van De Landtsheer zelf.³⁰

De toon van de film veranderde sterk tijdens de episode gewijd aan de vierde bijeenkomst (1923, seq. 5), die de bedevaarders naar Oeren-Alveringem leidde ter herdenking van de grafschennis uit februari 1918. In een scherpe tekst herinnerde De Landtsheer het publiek eraan dat grafzerkjes van gesneuvelde Vlaamse soldaten met cement waren besmeurd. De tussentitel luidde: "*In den nacht van 9 op 10*

29. Voor papieren archivalia, zie GAT, Archief Flandria Film, 2.1.1.1: Dossier inzake de *Bedeveartfilm*, 1927-1931. De filmkopie in kwestie (35 mm – 1268 meter aan 18 b/s) maakt deel uit van de collectie van het ADVN (VVBY 59/62/64/74) en werd in bewaring gegeven bij het Koninklijk Filmarchief. Met dank aan Bruno Mestdagh.

30. Zolag De Landtsheer bijvoorbeeld aan de basis van de blauwvoettekening, het flamingantisch symbool van de hand van Joe English. De Landtsheer had English in augustus 1917 gevraagd die tekening te maken. Zie L. DE RYCK, *Clemens De Landtsheer, een leven in dienst van Vlaanderen*, in: *Jaarboek 1980 Gemeentemuseum Temse*, Temse, 1981, p. 80. Voor een synthese en evaluatie van de IJzersymbolen zie A. BECK, *Ijzerbedevaart(en)* en B. DE WEVER, *Ijzersymbolen* in: R. DE SCHRYVER (red.), *NEVB [...]*, respectievelijk pp. 1504-1506 en p. 1515. Voor de referentie aan de gebroeders Van Raemdonck, zie D. BILTEREYST & R. VANDE WINKEL, *De historiografie van Clemens De Landtsheer*, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 63, 2004, nr. 1, p. 5.

februari 1918, op het kerkhof van Oeren-Alveringem, kwamen onbekende lafaards de letters AVV-VVK van 36 kruisen dichtstrijken met cement.” De scherpe toon werd vervolgens nog opgedreven. De Landtsheer viseerde openlijk de militaire overheid: *“De Vlaamsche zerkjes waren echter een doorn in het oog der Vlaamsch-haters en onder voorwendsel van aan onze kerkhoven een gelijken aanblik te geven besloot de militaire overheid in 1923 voortaan alle voorlopige kruisen door een ‘uniform’-zerk van het leger te vervangen.”*

Na een korte episode over de vijfde bedevaart (1924, seq. 6), dreef De Landtsheer de strijdende teneur nog verder op voor de bedevaarten uit 1925 (seq. 7) en 1926 (seq. 8). In deze episoden projecteerde hij expliciet Vlaamsgezinde slogans (*“Trouw aan Vlaanderen!”*) en verwees hij naar het groeiend succes van de bedevaart. Hiervoor gebruikte De Landtsheer terugkerende slogans, haast in crescendo: *“Meer dan 30.000...”*, gevolgd door *“Meer dan 60.000!”*. In een andere tussentitel over de zesde bedevaart was De Landtsheer in zijn taalgebruik nog scherper: *“Zij was Vlaanderens klare antwoord op den officieelen woesten aanslag op den Heldenhuldezerkjes die werden verbrijzeld om er grintwegen mede te leggen...”*

Een hoogtepunt in de *Bedevaartfilm* was de lange episode over de recente bedevaart (1927, seq. 9), waarvoor De Landtsheer wel beschikte over voldoende filmmateriaal. Na beelden van de mis en de Grote Markt in Diksmuide (waar een altaar geplaatst werd in één van de huizen) toonde de film voornamelijk de massa bedevaarders en de optocht naar de IJzer. Dan volgde opnieuw een tussentitel, die opnieuw ondubbelzinnig verwees naar Belgische militairen die op hoger bevel de zerkjes stuksloegen: *“Men weet hoe die zerkjes werden geschonden en hoe zij vervangen werden door ‘officieele arduin’. Het Komiteit wachtte op de teruggave, toen plotseling, einde mei 1925, de schanddaad gebeurde. Op hooger bevel sloegen Belgische militairen de zerken stuk en legden er grintweg mede aan.”* De film vervolgde met beelden van de grintweg en brokstukken. De volgende tussentitel toonde hoe De Landtsheer ook deze gebeurtenis aangreep om de recente ‘misdaad’ in te passen in de mythetvorming: *“Enkele brokstukken door vrome handen opgeraapt en door het Komiteit als relikwieën bewaard.”* De episode eindigde met massabeelden en met de leuze: *“Eed van trouw aan Vlaanderen”*.

Het is niet duidelijk of deze beelden (de massa die Vlaanderen trouw zwoer) ook het einde van de oorspronkelijke historische *Bedevaartfilm* vormden. Vermoedelijk sloot de film af met een oproep om de volgende editie massaal bij te wonen. In latere versies werd de film telkens aangevuld met beelden van de recentste bedevaart. Om het geheel minder langdradig te maken, werden beelden uit de vorige edities tegelijkertijd ingekort. Op deze manier werd de *Bedevaartfilm* een ware compilatiefilm met verschillende toonaarden: bijvoorbeeld met andere logo’s, typografie, beeldkwaliteit... Het is in dit opzicht opvallend hoe nonchalant De Landtsheer verschillende logo’s en lettertypes gebruikte bij al deze latere aanvullingen. Dit droeg zeker niet bij tot De Landtsheers reputatie als filmmaker, zoals

ook blijkt uit een artikel, dat filmcritica Jeanne De Bruyn in 1941 in *Volk en Staat* publiceerde over de IJzerbedevaart in de film. In dit artikel repte de vroegere journaliste van de *Katholieke Filmliga* en *De Standaard* met geen woord over De Landtsheer, terwijl ze lovend schreef over andere cineasten, die de IJzerbedevaart als onderwerp hadden genomen (o.m. Charles Dekeukeleire, Fons De Ridder, Henri Storck en Maurice Vermeulen). Deze stilte was echter slechts schijn wanneer ze indirect haar mening over De Landtsheer ventileerde: “En op het feit, dat alleen de goede film, in handen van werkelijk bekwame en begaafde lieden, iets kan beteekenen voor Vlaanderen. Goede wil en stumperige resultaten hebben we genoeg gehad.”³¹

Filmkeuring, overheidscontrole en controverse

Een belangrijke gebeurtenis in de mythevorming rond de *Bedevaartfilm* heeft betrekking op de keuring van de film door de Belgische Commissie van Toezicht op de Bioscoopfilms, veelal in het Nederlands aangeduid als de filmkeuringscommissie.³² Vooral eer in te gaan op de keuring van de *Bedevaartfilm* is het nuttig om kort de achtergrond en de werking van deze commissie toe te lichten. In tegenstelling tot de meeste westerse landen kende België geen officiële filmcensuur, wel een facultatieve filmkeuring. Op basis van de wet van 1 september 1920 werd in België aan kinderen en jongeren onder de 16 jaar de toegang tot filmvoorstellingen verboden. Enkel films die na visie en goedkeuring door de filmkeuringscommissie van het etiket “*enfants admis*”/“*kinderen toegelaten*” werden voorzien, konden vertoond worden voor een familiaal publiek of voor een kinderpubliek. Wettelijk waren filmverdelers of -producenten dus niet verplicht om hun films te laten keuren. In de praktijk werd, om commerciële redenen, het overgrote deel van de in België geëxploiteerde films aan de commissie voorgelegd.³³

Een ander bijzonder kenmerk van de Belgische filmkeuring was gelegen in de eenduidige finaliteit van de wetgeving. Besprekingen in het parlement, de definitieve wettekst en alle interne correspondentie liet er geen twijfel over bestaan: de

31. J. DE BRUYN, De IJzerbedevaart in de Film, in: *Volk en Staat*, 16 augustus 1941. Het woordje “goede” staat in het vet in de tekst. De Bruyn had ook elders reeds vermeld dat het IJzerbedevaartcomité “heel wat glansrijker prestaties heeft geleverd dan zijn films”. J. DE BRUYN, De film en Vlaanderen, in: *De Vlag*, jg. 3, 1940, nr. 2, pp. 57-64.

32. De meest gebruikelijke benaming van deze commissie was de Franse Commission de Contrôle des Films Cinématographiques. In de jaren 1920 werd deze instantie, zelfs in de correspondentie van de commissie zelf, in het Nederlands op zeer uiteenlopende wijze aangeduid, gaande van Toezichtcommissie der Kinemasvertooningen tot Filmkeuringscommissie.

33. F. JONGEN, *La censure administrative en Belgique*, in: J. CORBET, *Censures/censuur*, Brussel, 2003, pp. 51-70.

wet beoogde (louter) de bescherming van het kind.³⁴ In een belangrijke circulaire van 19 april 1921, afkomstig van Emile Vandervelde, toenmalig minister van Justitie en vader van de wet op de filmkeuring, werd als eerste artikel vermeld dat de wet “*geen censuurwet*” was. In het licht van de problemen die de *Bedevaartfilm* zou ontmoeten, dient te worden aangestipt dat de circulaire uitdrukkelijk stelde dat de “*commissie zich niet bezig [heeft] te houden met de politieke, wijsgerige of godsdienstige strekking der films*”.³⁵ De vraag of de commissie zich hier ook daadwerkelijk aan gehouden heeft, is moeilijk te beantwoorden en maakt deel uit van een ruimer onderzoeksopzet.³⁶ Tijdens het interbellum echter werd de Belgische filmkeuring internationaal beschouwd als streng op zedelijk vlak, maar vrij tolerant op politiek en ideologisch vlak. Zeker in vergelijking met Frankrijk of Groot-Brittannië, waar de “*raisons d'état*” een belangrijk argument vormden om specifieke films te weren, werd België vaak beschouwd als een betrekkelijk open markt zonder verplichte censuur. Zeker wat actualiteiten en documentaires betrof, werd een liberaal regime afgekondigd, duidelijk geïnspireerd op het grondwettelijke principe van de persvrijheid.³⁷

Dit weerhield de Belgische filmkeuring niet om in de jaren 1920 meer dan de helft van de voorgelegde films te knippen (door scènes te verwijderen) of te weigeren (kinderen niet toegelaten), in hoofdzaak om redenen van geweld, misdaad en seksualiteit. Belangrijk voor de *Bedevaartfilm* is dat de commissie, naar het einde van het decennium toe, beduidend strenger werd en dat het aandeel goedgekeurde films zonder enige coupure zakte tot onder de 30 procent.³⁸

Omdat De Landtsheer een zo ruim mogelijk publiek wenste te bereiken,³⁹ richtte hij zich in november 1927 tot de filmkeuringscommissie in Brussel met de vraag

34. De vooropgestelde criteria zoals die ook gehanteerd worden in de processen-verbaal voor de behandelde films, verwijzen dan voornamelijk naar de representatie van allerlei soorten geweld, misdaden, seksualiteit en andere handelingen die de verbeelding en het morele evenwicht van kinderen kunnen verstoren. Deze voorschriften komen uit een interne circulaire van Emile Vandervelde, toenmalig minister van Justitie, aangehaald in: “Voorschriften aan de Afgevaardigden”, 24 mei 1921 (Rijksarchief Beveren (RAB), EA DEAD 2001 – 1172).

35. RAB, EA DEAD 2001 – 1172: Rondschriften “Voorschriften aan de Afgevaardigden”, 24 mei 1921.

36. We verwijzen hier naar het onderzoeksproject ‘Verboden Beelden’ (FWO, 2003-6, promotor: D. Biltreyst), dat tot doel heeft de geschiedenis van de Belgische filmkeuring te schrijven.

37. We hebben hier geen ruimte om deze stelling uit te werken, maar uit lopend onderzoek blijkt dat in België zelden verwezen werd naar politieke of ideologische argumenten om films te weigeren of te knippen. Heel wat sovjetfilms werden in België vertoond zonder keuring of zelfs goedgekeurd zonder coupures (vb. *Pantserkruiser Potemkin* van Sergej Eisenstein), terwijl de meeste buurlanden scherper optraden.

38. Met dank aan Liesbet Depauw (UGent).

39. Dit blijkt onder meer uit brieven van eind 1927 naar het Brusselse verdeelhuis Bodart & C,

of en wanneer de film zou moeten worden voorgelegd.⁴⁰ De Landtsheer voorzag (veinsde?) nauwelijks problemen aangezien hij de “rotsvaste overtuiging [had] dat onze onschuldige ‘dokumentair’ zonder de minste moeite zou aanvaard worden”⁴¹ en dat, aldus een latere brief aan de commissie, het “eenvoudigweg een propagandafilm is ten bate van de Bedevaart naar den IJzer”.⁴² De film had “geen de minste politieke strekking in zuiver Vlaamsch, doch kan in alle middens vertoond worden, de teksten zijn klaar en beschouwend en de 5 deelen vormen een geheel dat eindigt met een oproep voor het IJzermonument”.⁴³

Pas op 16 februari 1928 werd de *Bedevaartfilm* door de keuringscommissie in Brussel beoordeeld. Dit gebeurde in aanwezigheid van De Landtsheer zelf, die van de projectie en de interne besprekingen een uniek (handgeschreven) verslag opstelde.⁴⁴ Als een volleerd dramaturg beschreef De Landtsheer hierin eerst, op een hilarische wijze, de locatie en de personages: “Een klein zaaltje – 4 x 10 meter – groene tafel, daarachter 5 malse zetels – er in: Heer voorzitter (zwarte magere) – Links: Dikke Mevrouw – een dikke heer met baardje – rechts juffrouw suffragette (de 4 evangelisten)...” Vervolgens startte de projectie, die al snel onderbroken werd omdat geen van de aanwezige leden van de commissie voldoende Nederlands begreep. Het verslag van De Landtsheer mengt vervolgens observatie en commentaar wanneer hij verslag uitbrengt van de ergernis(sen) binnen de commissie:

“C’est la première fois que cela arrive! Arrêtez – hij belt. Film flapt weg – stilte. Gefluister der dikke mevrouw. De Voorzitter gaat buiten. [...] Film ronkt opnieuw – AVVK (R. De Rudder) Mais c’est un insigne activiste ça! [...] Enfin, nous nous trouvons ici devant un film ayant une tendance spécifiquement politique. [...] Ce film n’est pas de manière à favoriser l’accord dans le pays. [...] On dirait ici qu’il n’y a que des flamands qui sont morts à la guerre. [...] Le mot Belgique ne paraît même pas dans tout le film. [...] Mais on ne voit aucun drapeau belge!”

waarvan De Landtsheer films wilde huren rond de thematiek van de Eerste Wereldoorlog. De Landtsheer drong er hierbij aan dat het moest gaan om door de filmkeuringscommissie goedgekeurde films. GAT, Archief Flandria Film, DL 1.1.6: Brief De Landtsheer aan Bodart & C°, 1 december 1927.

40. GAT, Archief Flandria Film, 1.1.57: Brief van De Landtsheer aan voorzitter Gombault, 5 november 1927.

41. C. DE LANDTSHEER, De propaganda van het IJzerbedevaartcomité, in: *De Vlaamse Oudstrijder*, 3 november 1963. Zie ook: GAT, Archief Flandria Film, 1.1.57: Brief van De Landtsheer aan voorzitter Gombault, 5 november 1927.

42. GAT, Archief Flandria Film, 1.1.57: Brief van De Landtsheer aan voorzitter Gombault, 19 december 1927.

43. GAT, Archief Flandria Film, 1.1.33: Brief van De Landtsheer aan E. Fierens, 26 december 1927.

44. GAT, Archief Flandria Film, 1.1.57: Handgeschreven ongedateerd document van De Landtsheer. Zie ook: GAT, Archief Flandria Film, CVL 87.3.171: Typoscript van De Landtsheer, *Hoe Flandria Film ontstond*, later schriftelijk aangevuld tot *Hoe de IJzerbedevaartfilms en Flandria Film ontstonden*.

Intussen noteerde De Landtsheer (“*stil als ’n muis – geniet geweldig van hun verontwaardiging*”) de reacties van de commissieleden die (“*stilte, verbauwereerd*”) beelden van de optochten, de vlaggen en de zingende massa op het scherm geprojecteerd zagen. Tot slot verscheen “*het IJzerkruis met AVVVVK zeer groot*” en de reactie luidde: “*Toujours cet AVVK!*”⁴⁵

Uiteindelijk besliste de commissie geen toelatingskaart te verschaffen aangezien ze de tussenteksten onvoldoende kon begrijpen. De *Bedevaartfilm* werd naar de commissie in hoger beroep (Section d’Appel) verwezen, terwijl De Landtsheer maximaal één week kreeg om de tussentitels schriftelijk aan te leveren. Op 20 februari 1928 kwam deze commissie tot het unanieme besluit dat de film ongeschikt was voor kinderen onder de 16 jaar. De reden van de weigering was echter ronduit politiek geladen. De argumentatie luidde letterlijk: “*Deze film is van aard de Belgen tegen malkander op te hitsen, bij eenigen de getrouwheid aan plicht te doen wankelen en zelfs de éénheid van het Vaderland in gevaar te brengen. Hij zal dan ook klaarblijkelijk eenen noodlotigen [sic] invloed hebben op den geest der jeugd.*”⁴⁶

Deze argumentatie, die naar het einde toe de politieke geladenheid verdoezelde door het traditionele (keurings)discours rond de bescherming van het kind te hanteren, was uiteraard koren op de (propaganda)molen van De Landtsheer en het IJzerbedevaartcomité. Heel snel werd contact opgenomen met de pers en vooral met Filip De Pillecyn met de vraag om voor *Pallieteer* een scherp stuk te plegen over het verbod van de *Bedevaartfilm*.⁴⁷ Dit stuk verscheen, grotendeels gebaseerd op De Landtsheers notities, eind maart 1928 met op de voorpagina (opnieuw op aanraden en inspiratie van De Landtsheer) een karikatuur waarin de band werd gelegd met de vernietiging van de grafzerken en de hele Vlaamse gedachte.⁴⁸ In de maanden maart tot juni verschenen in verscheidene kranten artikels voor en tegen de film, waarbij ook sprake was van plaatselijke schermutselingen bij de vertoning van de *Bedevaartfilm*. Achter de schermen speelde De Landtsheer een grote rol in het aanzwengelen van deze polemieken.⁴⁹

45. GAT, Archief Flandria Film, 1.1.57: Handgeschreven ongedateerd document van De Landtsheer.

46. GAT, Archief Flandria Film, 1.1.57: Afschrift van het besluit van de Beroepsafdeeling, ondertekend door dhr. Paulsen, 20 februari 1928.

47. GAT, Archief Flandria Film, 1.1.21: Brief van De Landtsheer aan De Pillecyn, 28 februari 1928. In deze brief schrijft De Landtsheer: “*Gij moet die menschen eens flink door de goot halen. Hierbij het artikel dat ik beden aan de Vlaamsche dagbladen stuur. Voor PALLIETER heb ik nu nog speciaal opgeteekend die eerste afrolling en daarbij al die plezante Vaderlandsche uitdrukking van enkele leden der Kommissie [...] Ik heb weinig tijd, maar als het noodig is stuur ik U nog vandaag alles wat ik bezit. Wil U dan de teekenaar verwittigen...?*”

48. De Bedevaartfilm geweigerd, in: *Pallieteer*, jg. 7, 1928, nr. 13, pp. 2-3.

49. In het patriottische *Het Jonge Vaderland* (De film van den Yzer: De Sukkels zijn niet wijzer,

De Jaargang, Nr 13 -- Weekblad -- Prijs per nr. 1 fr., per kwartaal 13 fr. -- 21 Maart 1928

Pallietter

De Bedevaartfilm

Voorpagina *Pallietter*, jg. 7, 1928, nr. 13. [ADV N, VY 400]

Intussen was de heisa rond de film zo groot dat de zaak ook een regeringskwestie werd. Het is niet bekend of De Landtsheer en het IJzerbedevaartcomité hiervan (ooit) op de hoogte waren, maar op 19 maart 1928 plaatste het kernkabinet het agendapunt “*Film cinématographique ‘Pèlerinage aux Tombes de l’Yser’*” op de agenda.⁵⁰ De liberale minister van Justitie Paul-Emile Janson bevoegd voor de filmkeuring, trok de aandacht van zijn collega’s op de film. Janson verwoordde (nu veel scherper dan de commissie zelf) de argumentatie voor de weigering. Volgens Janson had de commissie de *Bedevaartfilm* geweigerd omdat de film “*une manifestation nettement séparatiste et une protestation violente contre l’autorité militaire*” betekende. Janson stelde zich ook de vraag of een eenvoudige weigering door de filmkeuringscommissie wel voldoende was en of er geen meer dwingende maatregelen tegen dit soort propaganda moesten worden getroffen. Ook bij de andere ministers van het kernkabinet leefde deze overtuiging. De eerste minister Henri Jaspar gaf Janson de opdracht om te onderzoeken welke maatregelen konden worden getroffen tegen dit soort films, die “*portent atteinte à l’unité du pays*”. Minister Vauthier van Wetenschappen en Kunsten verwees naar de persvrijheid, maar voegde eraan toe dat film en theater daar niet onder vielen. Bovendien opperde hij de mogelijkheid om preventieve censuur toe te passen.

Het is vooralsnog niet duidelijk welke invulling werd gegeven aan al deze voornemens. Maar lopend onderzoek rond de filmkeuring geeft vooralsnog geen indicaties over een strenger beleid ten aanzien van dit soort ideologisch gekleurde films onder druk van de minister van Justitie of de regering. Wel is het duidelijk dat de filmkeuringscommissie naar het einde van de jaren 1920 algemeen strenger optrad, voornamelijk op zedelijk vlak.

Ook is het onwaarschijnlijk dat dit alles de carrière van de *Bedevaartfilm* heeft geschaad. De hele heisa deed, zoals De Landtsheer van meet af aan inschatte, de

9 maart 1928) werd gewag gemaakt van kleine opstootjes rond de vertoning van de film in Antwerpen, terwijl de film er zwaar werd bekritiseerd. In andere kranten waaronder *De Schelde* (De gewraakte Bedevaartfilm oogst een overweldigend succes, 6 maart 1928), *Het Volk* en *De Tijd* (in beide kranten verscheen hetzelfde artikel: Een oordeel over den Bedevaart-film, 18 april 1928, vermoedelijk van de hand van De Landtsheer) werd opgeroepen om de film massaal te gaan bekijken. Op 18 juni 1928 verscheen in *L’Etoile Belge* een klein artikel met als titel: Un film plus dangereux que “La Garçonne”. Rond deze Frans-Belgische film van de Belgische cineast Armand du Plessy ontspoon zich in het najaar van 1923 een uitermate intens publiek debat. Deze controverse film werd vooral op morele gronden zwaar op de korrel genomen. Voor De Landtsheer was dat opnieuw voldoende reden om in de pen te kruipen en de immorele beslissingen van de Belgische filmkeuring te hekelen. GAT, Archief Flandria Film, 1.1.57: Handgeschreven persbericht “De Bedevaartfilm”.

50. Algemeen Rijksarchief, Notulen van de Ministerraad, Archief van het Kabinet van de Eerste Minister: Procès-verbal, Conseil de Cabinet, 19 maart 1928, agendapunt 12, pp. 158-159. PDF te raadplegen via: http://www.arch.be/frame_nl_d1.htm. Met dank aan drs. Leen Engelen (KUL), die ons op dit document attendeerde.

belangstelling voor de film toenemen. In het jaarverslag stelde het comité onomwonden dat deze “*weigering’ als een elektrische veer [werkte] en er kwamen van alle kanten aanvragen toe*”.⁵¹ Het IJzerbedevaartcomité greep de weigering aan om zijn propaganda nog op te voeren. In maart 1928 besliste het comité om de *Bedevaartfilm* te laten voorafgaan door een nieuwe, scherpere inleiding. Deze klaagde de weigering aan en het comité haalde uit naar de filmkeuringsinstantie zelf.⁵² In de uiteindelijke inleidende tekst stelde het comité zich de (retorische) vraag of “*kin-deren onder de 16 jaar de waarheid niet [mogen] zien*”.

De Landtsheer en het comité grepen de weigering ook aan om de achterban nog sterker te mobiliseren en er nogmaals aan te herinneren dat de film een krachtig wapen was in de algehele propaganda. In een rondschrift stelde De Landtsheer dat “*de Film der IJzerbedevaarten [overal] eene levendige belangstelling geniet*” en besloot: “[n]u dat de kinderen onder de 16 jaar de waarheid niet mogen zien, moeten de Bonden deze doen schitteren op het witte doek”.⁵³ De Vlaamsgezinde organisatoren en sprekers kregen tevens een gestandaardiseerde toespraak om de *Bedevaartfilm* in te leiden. Deze konden ze naar goeddunken aanpassen, maar het slot van de toespraak luidde scherp:

*“want ... KINDEREN MOGEN NIET WETEN dat Brussel de zerkjes van hun vaders en bloedverwanten deed stukslaan om er grintwegen mede aan te leggen. Ze mogen niet zien dat er nog wat anders bestaat dan de officieele legerparade en doodenherdenking op zijn Brusselsch... Alsof de waarheid kan versmacht worden, zooals men meende de Heldenhulde-gedachte en het Alles Voor Vlaanderen–Vlaanderen voor Kristus te versmachten onder het grint der makadamwegen te Adinkerke!!!”*⁵⁴

In de maanden na het filmkeuringsincident werd de *Bedevaartfilm* in toenemende mate verhuurd en vertoond. In het jaar 1928 zette de film de voordrachten definitief in de schaduw en organiseerde De Landtsheer zowat 70 vertoningen.

Exploitatie en impact

De intense verwickelingen rond de *Bedevaartfilm* weerhielden De Landtsheer er niet van om verdere filmplannen te smeden. De leidraad hierbij vormde de oorspronkelijke structuur der voordrachten. Even speelde De Landtsheer met de idee om een bestaande film over de Eerste Wereldoorlog aan te kopen en in het

51. *De Bedevaartfilm*, in: *In Bedevaart naar Vlaanderens Doodenveld*, Temsche, 1927, p. 52.

52. ADVN, Archief Bedevaarten naar de Graven van de IJzer, Y1192/1/1: Agenda algemene ledenvergadering van 24 maart 1928.

53. ADVN, Archief Bedevaarten naar de Graven van de IJzer, Y1192/1/1: Ongedateerd rondschrift (vermoedelijk voorjaar 1928) ‘Naar Diksmuide op 19 Oogst a.s.’

54. GAT, Archief Flandria Film, 1.1.57: Inleidingswoord tot den Bedevaartfilm (ongedateerd).

programma in te schakelen,⁵⁵ terwijl ook gedacht werd aan de verfilming van de ‘tragedie’ van Vlaamse oorlogshelden zoals ook in het buitenland gebeurde met Edith Cavell.⁵⁶ Uiteindelijk werd beslist om zelf een (semi-)documentaire film over het frontleven te verzorgen. Het zou ons in deze bijdrage te ver leiden om uitgebreid in te gaan op de productie, de distributie en de historische receptie van deze frontfilm, die in vele opzichten een even uitgebreide analyse verdient als de *Bedevaartfilm* zelf. Maar toch kunnen beide films niet van elkaar losgekoppeld worden wanneer we de exploitatie en de impact van de *Bedevaartfilm* willen inschatten.

De aanleiding tot de frontfilm, die parallel aan het eerste deel van de voordrachten met lichtbeelden de titel *Met onze Jongens aan den IJzer* kreeg, was voor De Landtsheer duidelijk: “*Intussen hadden we alras ondervonden dat de Bedevaartfilm te veel dokumentair was en er iets moest voor komen dat aan de mensen vertelde waarom er een IJzerbedevaart was ontstaan.*”⁵⁷ De Landtsheer, die op filmtechnisch vlak maar weinig adelbrieven kon voorleggen, had intussen vernomen dat bij het Belgisch leger filmopnamen van het front konden worden aangekocht. Geïnspireerd door de voordracht over het frontleven was De Landtsheer vooral geïnteresseerd in beelden over de “*aankomst van ons uitgeputte soldaten aan de IJzer, de overstromingen, de koppige strijd aan de IJzer, de loopgrachten, de jaren in het IJzerslijk, het zakjesvullen, het eerste Vlaamse bewustzijn, de laatste aanval, en de OOGST van elke oorlog, de duizende IJzerkruisjes.*”⁵⁸

De Landtsheer kocht gelijkaardig materiaal in Parijs,⁵⁹ terwijl hij ook authentieke opnamen liet verzorgen door cameraman en cineast Germain Baert.⁶⁰ Het betrof hier opnamen van oorlogskerkhoven en IJzerkruisjes, alsook enkele gefictionaliseerde (deels metaforische) beelden van een moeder, die treurt om het vertrek en later de dood van haar zoon. Via Baert kwam De Landtsheer zelf in het bezit

55. Zo polste De Landtsheer in december 1927 al bij de Brusselse distributeur Bodart en C° om een film over de Eerste Wereldoorlog te kunnen huren “*pour compléter une soirée.*” GAT, Archief Flandria Film, 1.1.6: Brief van De Landtsheer aan Bodart, 12 december 1927.

56. In een brief aan de Vlaamsche Kineclub van 2 maart 1928 opperde De Landtsheer de idee om het leven van Joe English en de gebroeders Van Raemdonck te doen herleven. De Landtsheer stelt: “*Daar droom ik reeds lang van, en eens of later ben ik bereid hiervoor mijn beste krachten te wijden. Ik ben heelemaal over deze helden sterk gedocumenteerd; technisch ken ik niets van scenario en toch zou ik met hulp van vakmensen de zaak durven aanpakken, maar wie financiert?*” GAT, Archief Flandria Film, 1.1.97: Brief van De Landtsheer aan De Vlaamsche Kineclub, 2 maart 1928.

57. GAT, Archief Flandria Film, CVL 87.3.171: Typoscript van De Landtsheer, *Hoe Flandria Film ontstond*, of *Hoe de IJzerbedevaartfilms en Flandria Film ontstonden*, p. 2.

58. GAT, Archief Flandria Film, CVL 87.3.171: Typoscript van De Landtsheer, *Hoe Flandria Film ontstond*, p. 2.

59. GAT, Archief Flandria Film, DL 85.94.143, DL 85.94.154, DL 85.94.158 en DL 85.94.88.

60. GAT, Archief Flandria Film, CVL 87.3.171: Typoscript van De Landtsheer, *Hoe Flandria Film ontstond*, p. 2.

van een camera (eerst een Ernemann, later een Kinamo N 25), waarmee hij eigen opnamen ging verzorgen. Met behulp van Baert en (de eveneens uit Temse afkomstige) bioscoopuitbater Louis Corthals bekwaamde De Landtsheer zich verder in filmtechniek.⁶¹

De uiteindelijke film *Met onze Jongens aan den IJzer* werd een vreemde mengeling van documentair en fictiemateriaal, retorisch sterke tussentitels en een harde schets van de fronttragedie vol gruwelpacifisme. De productie ervan verliep opnieuw in verschillende fasen, waarbij de film snel in roulatie kwam, maar ook weer “gaandeweg verbeterd en aangevuld” werd.⁶² Reeds op 23 september 1928 werd *Met onze Jongens aan den IJzer* samen met de *Bedevaartfilm* in Beirvelde voor de plaatselijke VOS-afdeling vertoond.

Vanaf dan liepen beide films samen in een programma dat voornamelijk in dezelfde Vlaamsgezinde circuits terechtkwam als de voordrachten met lichtbeelden (VTB, VOS...). Een belangrijk kanaal, zo blijkt uit de exploitatie-inventaris van beide films, is het in deze periode groeiend netwerk van Vlaamse Huizen.⁶³ Daarnaast poogde De Landtsheer ook met succes gebruik te maken van een katholiek netwerk, voornamelijk via de in 1928 opgerichte Katholieke Filmcentrale (KFC). De KFC probeerde films in portefeuille te krijgen en ze te verdelen aan katholieke organisaties en cinemabestuurders. Al snel na de aankondiging van de KFC in de pers⁶⁴ zocht De Landtsheer contact met deze katholieke coöperatief om op die manier *Met onze Jongens aan den IJzer* en de *Bedevaartfilm* (en later ook de Flandria Film producties en andere films uit de bedrijfscatalogi) te slijten.⁶⁵ Op die manier slaagde De Landtsheer erin om ook dit brede netwerk van organisaties en cultuurverenigingen binnen de katholieke zuil te bereiken, waaronder vooral heel wat plaatselijke Davidsfonds-afdelingen.⁶⁶

61. Deze episode in de filmactiviteiten van De Landtsheer en het IJzerbedevaartcomité wordt beschreven in verschillende bronnen. Zie: GAT, Archief Flandria Film, CVL 87.3.171: Typoscript van De Landtsheer “Hoe Flandria Film ontstond”, p. 2. F. JOOSSEN, Het einde van Flandria Film, in: *Panorama*, 10 september 1963. Alsook de reeks artikels: C. DE LANDTSHEER, De propaganda van het IJzerbedevaartcomité, in: *De Vlaamse Oudstrijder*, 6 oktober 1963 tot 9 februari 1964.

62. GAT, Archief Flandria Film, CVL 87.3.171: Typoscript van De Landtsheer, *Hoe Flandria Film ontstond*, p. 2.

63. GAT, Archief Flandria Film, CVL 3.163: “Filmafrollingen en IJzerbedevaart – Verhuring van Films 1927 – 1934”. A. HIMPE, *De beweging in huis*, Gent, 1992, p. 191.

64. Een algemene vergadering te Brussel. Katholieke filmactie, in: *De Standaard*, 27 september 1928.

65. GAT, Archief Flandria Film, 1.1.92: Briefwisseling tussen De Landtsheer en Van Marcke, oktober en november 1928.

66. GAT, Archief Flandria Film, CVL 87.3156: Doorslagen van facturen van Flandria Film, 1930-1939.

Binnen deze netwerken kende het programma van beide films, zeker vanuit het perspectief van het IJzerbedevaartcomité en De Landtsheer, een aanzienlijk succes. Het comité gewaagde van een “*trionfantelijke rondreis der IJzerfilmen*”, waarbij men voor het seizoen 1928-1929 honderd vertoningen liet noteren. In het verslagboek vermeldde het comité dat het secretariaat (met andere woorden: De Landtsheer) zowat alle zondagen “*met een eigen kinema-toestel in de verste Vlaamse boekjes, waar nog geen kinema is de film [gaat] afdraaien en zoo het zaad strooien en nieuw leven wekken voor de Bedevaartgedachte en het IJzermonument*”.⁶⁷ Ook in de daaropvolgende jaren bleef het aantal vertoningen hoog met in 1930 zowat 75 verschillende vertoningsplaatsen. Uit de exploitatiecatalogus blijkt dat het aantal vertoningen van het gecombineerde programma vanaf 1932 zakte, maar toch niet verdween. Dit had grotendeels te maken met de ontwikkeling van de (andere) Flandria Film activiteiten, alsook met de introductie van geluidsfilms.⁶⁸ Toch liep het programma met heel wat aanpassingen door en liet De Landtsheer in 1939 de 450ste vertoning noteren.⁶⁹

Al deze film- en vertoningsactiviteiten, die door De Landtsheer werden geëördineerd en grotendeels zelf georganiseerd, vormden intussen een zeer belangrijk onderdeel van het secretariaatswerk. Daarom werd binnen het comité al snel beslist om een wagen aan te schaffen,⁷⁰ terwijl in januari 1930 groen licht werd gegeven om extra projectietoestellen aan te schaffen zodat “*desnoods op één dag met twee toestellen*” kon worden gewerkt. Dit laatste werd verantwoord door te verwijzen naar het feit dat de filmactiviteiten op dat ogenblik reeds 50 procent van de werking in beslag namen.⁷¹ In het jaarverslag schreef het comité:

*“Dat die filmafrollingen het grootste deel van de werking van het secretariaat in beslag nemen zal wel niemand verwonderen – maar geen beter, geen zoo onmiddellijk inslaande propaganda voor de bedevaartgedachte, dan de film – die “stomme” getuige die zoo luide spreekt tot het hart en gemoed van den toeschouwer, dat deze onwillekeurig onder den invloed komt van de aantrekkingskracht [...] van die honderdduizendkoppige ingetogen menschenzee”.*⁷²

67. *Onze Filmen*, in: *In Bedevaart naar Vlaanderens Doodenveld*, Temsche, 1929, pp. 44-49 (reeks verslagboekjes).

68. Zie D. BILTEREYST & R. VANDE WINKEL, De historiografie van Clemens De Landtsheer, in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 63, 2004, nr. 1, pp. 12-16.

69. C. DE LANDTSHEER, De propaganda van het IJzerbedevaartcomité, in: *De Vlaamse Oudstrijder*, 1 december 1963.

70. ADVN, Archief Bedevaarten naar de Graven van de IJzer, Y1192/2/1: Agenda vergadering komiteit van 11 december 1928.

71. ADVN, Archief Bedevaarten naar de Graven van de IJzer, Y1316/1/1: Agenda vergadering komiteit van 22 januari 1930.

72. *De werking van het komiteit*, in: *In Bedevaart naar Vlaanderens Doodenveld*, Temsche, 1930, p. 189 (reeks verslagboekjes). In dit citaat herkennen we natuurlijk de hand van De Landtsheer.

Vanuit dit perspectief is het duidelijk dat, zeker in de periode tot 1932, film en in het bijzonder het programma met de *Bedevaartfilm* een cruciale rol hebben gespeeld in de propaganda-activiteiten, de algemene mobilisatie en de groei van de IJzerbedevaarten. Dat de *Bedevaartfilm* (geruggensteund door *Met onze Jongens aan den IJzer*) er bij elke voorstelling in slaagde het lokale aantal 'bedevaarders' te verdubbelen (cf. citaat De Landtsheer bovenaan dit artikel) is vermoedelijk overdreven. Het lijkt echter geen twijfel dat de documentaire, die dankzij de publieke controverse rond de keuringsperikelen (een vuur dat De Landtsheer handig brandend hield) in Vlaamse kringen een *must-see* werd, een belangrijke motor voor de bedevaartwerking vormde. Minstens even belangrijk is dat de film door zijn ruime verspreiding binnen Vlaamsgezinde kringen in aanzienlijke mate bijdroeg tot de constructie van het collectieve geheugen van de Vlaamse beweging, zoals dat vorm kreeg in het interbellum. Terwijl de eerste bobijnen van de *Bedevaartfilm* de zogenaamde IJzersymbolen (Joe English, Renaat De Rudder, de gebroeders Van Raemdonck...) ⁷³ voor het voetlicht plaatsten, beklemtoonde de rest van de film de respectloosheid van de Belgische staat (verbrijzeling heldenhuldezerkjes) en het belang van de IJzerbedevaarten, die de herinnering aan de Vlaamse offers wel levendig hielden. Dit beeld werd vanaf 1929 ondersteund door *Met onze Jongens aan den IJzer*. We mogen dan ook besluiten dat beide films een belangrijke rol speelden in de mythologisering van de IJzersymbolen, de canonicisering van de IJzerbedevaarten en de verankering van de historische visie die het IJzerbedevaartcomité op de Eerste Wereldoorlog had.

Conclusies

Deze gevalsstudie concentreerde zich op de eerste volwaardige lange documentaire van De Landtsheer, meer in het bijzonder op de productie, de keuring, de historische receptie en de propagandistische werking ervan. Hoewel terecht vragen kunnen worden gesteld bij de technische en artistieke waarde van de *Bedevaartfilm*, is het duidelijk dat de film, mede dankzij de scherpe polemiek en controverse, een mijlpaal betekent in het gebruik van het medium film voor politiek-ideologische doeleinden in Vlaanderen en België. Voor het IJzerbedevaartcomité en De Landtsheer gaf het publieke/politieke succes van de film de aanzet tot volgende producties, waaronder *Met onze Jongens aan den IJzer*, en later de uitbouw van een reguliere filmproductie in de vorm van Flandria Film.

Het is zonder twijfel de verdienste van De Landtsheer dat de Vlaamse beweging, in tegenstelling tot de katholieke en de socialistische zuil (en hun respectieve filmbewegingen), er tijdens het interbellum beter in geslaagd is om tot een meer

73. A. BECK, *IJzerbedevaart(en) [...]* en B. DE WEVER, *IJzersymbolen [...]*.

regelmatige filmproductie en -propaganda te komen. Hierbij werkte de (deels zelf aangezwengelde) polemiek rond de *Bedevaartfilm* zeker als katalysator voor het latere gebruik van het medium film als propaganda- en wervingsinstrument. De gevalsstudie geeft aan dat de *Bedevaartfilm* zelf, in handen van De Landtsheer en het IJzerbedevaartcomité, uitgroeide tot een louter functioneel propagandamiddel, dat voortdurend aan de recente actualiteit werd aangepast. Hierbij onderstreepten we de handigheid van De Landtsheer als propagandist. Hij ontwikkelde, haast in een leninistische betekenis van het begrip, verschillende facetten van propaganda, gaande van zijn rol als organisator, mobilisator tot agitator. In het geval van de *Bedevaartfilm* heeft De Landtsheer een richtinggevende rol gespeeld in het aanzwengelen van de polemiek, onder meer als publicist en *ghost-writer*.

In een ruimere zin illustreert de *Bedevaartfilm* hoe de Belgische politieke overheden reageerden op openlijke Vlaams-nationalistische filmpropaganda. Dat de film ernstig werd genomen, blijkt uit het (voorheen weinig bekende) feit dat de *Bedevaartfilm* tot in de hoogste regeringskringen werd besproken. Afgaande op het filmmateriaal (met duidelijke anti-Belgische, antimilitaristische en flamingantische referenties) en de gespannen politieke context, was de reactie van de filmkeuringscommissie en de toenmalige Belgische regering op de scherpe propagandistische teneur in de film niet verwonderlijk. In ieder geval toont de gevalsstudie aan dat de Belgische filmkeuring in theorie niet als politiek censuurapparaat optrad, maar in de praktijk haar eigen criteria niet kon naleven. De *Bedevaartfilm* is dan maar één, weliswaar geruchtmakende illustratie van de pogingen van de Belgische overheid om controle uit te oefenen op het medium film.